

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ה' תשע"ג
מספר 425

שומר ישראל, שמור שארית ישראל

הפיוט שומר ישראל הוא פיוט קדמון, אך תאריך כתיבתו המדויק ומחברו עלומים. הפיוט, שתוכנו וסגנונו בהירים, נאמר בכל קהילות ישראל. בקהילות אשכנז הפיוט נאמר בימות החול בסיום הסליחות; בקהילות אשכנז הפיוט נאמר בימות החול בתפילת שחרית ובתפילת מנחה, בסיום התחנון ונפילת אפיים שאחרי חזרת הש"ץ, ואחרי נפילת אפיים שבסיום הסליחות. בפיוט יש ארבעה בתים. סיום הבית האחרון "האומרים בכל יום אמן יהא שמיה רבא" מורה כי הפיוט נכתב כפתחה לקדיש (המשפט יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמאי [= יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים] הוא עיקרו של הקדיש); פתיחה לקדיש שלם הנאמר בסיום הסליחות ופתיחה לחצי קדיש הנאמר בסיום התחנונים בתפילות שחרית ומנחה. בקהילות אשכנז הושמט הבית האחרון. השמטתו מלמדת שבקהילות אלו לא נתפש הפיוט כפתחה לקדיש, אלא כסיום התחנונים שאחרי תפילת שמונה עשרה.

שומר ישראל ואל יאבד ישראל	שמור שארית ישראל האומרים בכל יום
שומר גוי אחד ואל יאבד גוי אחד	שמע ישראל
שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד	שמור גוי אחד האומרים בכל יום
שומר גוי קדוש ואל יאבד גוי קדוש	שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד
קדוש קדוש קדוש	שמור גוי קדוש האומרים בכל יום
שומר גוי רבא ואל יאבד גוי רבא	שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד
אמן יהא שמיה רבא	שמור גוי רבא האומרים בכל יום

בפיוט יש ארבעה בתים בני חמש שורות שבהם מתחנן הפייטן על שמירת שארית עם ישראל לבל יאבדו. הבקשה על שארית ישראל מורה שהפיוט עוסק בהוויית הגלות. כך עולה מכמה פסוקים שבהם המבע 'שארית ישראל' מתאר את הווית הגלות, כגון "אסף אסף יעקב כלך קבץ אקבץ שארית ישראל יחד" (מיכה ב, יב); "הושע ה' את עמך את שארית ישראל" (ירמיהו לא, ו) ועוד. הגלות היא מציאות שבה עלול העם לאבד בגויים (כפי שקרה לאומות שבסביבות ישראל כשעלה סנחריב ובלבל את כל האומות [ברכות דף כח ע"א] וכפי שאבדו [בינתיים] עשרת השבטים), כאמור בתוכחה שבפרשת בחקתי: "ואבדתם בגוים ואכלה אתכם ארץ איביכם" (ויקרא כו, לח).

ארבעת הבתים בנויים במתכונת אחת, וחמש שורותיהם מקבילות.

1. פנייה אל ה': בארבע הפניות תוארו של ה' הוא צירוף סמיכות שבו הנסמך קבוע – 'שומר' והסומך משתנה – 'ישראל', 'גוי אחד', 'גוי קדוש' ו'גוי רבא';

2. בקשה על שמירת העם: 'שמור', והמושא הוא צירוף סמיכות שבו הנסמך קבוע – 'שארית', והסומך משתנה וזהה לנסמך בתוארו של ה' בשורה הקודמת – 'ישראל', 'גוי אחד', 'גוי קדוש' ו'גוי רבא';

3. תחינה לבל יאבד העם: אף בו מוגדר העם באותם ארבעה תארים;

4. ייחודו של העם האומרים בכל יום שבחו של מקום;

5. שבחו של מקום הוא באותם ארבעה מבעים שבהם הוגדרו בשורות 1–3 שבחי ישראל.

השורה הרביעית זהה בכל ארבעת הבתים ויש בה חצי משפט ובו נושא – 'האומרים', ותיאור זמן – 'בכל יום'. המשכו של המשפט הוא השורה האחרונה שהיא מושא המשפט ותחילתו בשורה הקודמת; מושא המציג את תוכן אמירתם של ישראל.

נראה שהשורה הרביעית זהה בכל ארבעת הבתים – 'האומרים בכל יום', נועדה לחדד את תחושת הקביעות הנחושה והבלתי משתנה של יחס העם אל אלוהיו, תחושה העומדת בפני כל מצוקות הגלות וקשייה. שתי שורות אלו הן הנימוק שבו מנמק הפייטן את בקשתו לשמירה על שארית האומה וקיומה. ישראל הם האומה היחידה המאמינה בייחוד ה' (האומרים בכל יום [בית 1] שמע ישראל, [בית 2] האומרים בכל יום שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד) ומקדשת את שמו (המשלשים בשלוש קדושות לקדוש [בית 3] האומרים בכל יום יהא שמיה רבא [בית 4]). האמונה בייחוד הבורא ובקדושת שמו היא, לפי שעה, נחלתם של ישראל בלב, אך ייעודה של האנושות כולה היא אמונה בבורא עולם בייחודו ובקידושו. תפקידם של ישראל הוא לנווט את העולם אל יעדיו. אם חלילה יאבד ישראל, לא יהיה מי שיורה את דרך האמת לאנושות כולה (ראו רש"י על הפסוק "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד" [דברים ו, ד]).

נראה כי דרכו של פיוט זה לקבוע את תארו של מקום בתארים שהם תארו של עמו מיוסדת על דברי הגמרא במסכת ברכות (ו ע"א):

ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישאל? אין! [תרגום – וכי משתבח הקב"ה בשבחים בהם משתבח עם ישראל? כן!], דכתיב (דברים כו): "את ה' האמרת היום (וכתיב) וה' האמירך היום". אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם; אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר (דברים ו): "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד". ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

ד"ר יצחק ספיר

מרצה בהתמחויות ללימודי ארץ ישראל ולתושב"ע

יצחק ותפילה בשדה

מישראל יש מצוות באדמתו, כמו ביכורים, שמיטה ועוד. עבודתו אינה צריכה להיות פיזית-כלכלית בלבד, שהרי זו אדמת קודש. עבודתו היא בעלת ערך רוחני.

לכן תפילת יצחק נעשית דווקא בשדה. יצחק מלמד אותנו מהי תפילה באמת; מהי עבודת השם שאינה מרחפת באוויר, אלא נטועה באדמה ובחומר. דווקא את תפילת המנחה שהיא באמצע היום הוא מתפלל בשדה. גם כשהגוף שקוע באדמה, בעבודה, באמצע כל העיסוקים, הוא עובד את ה'. אז ניכר אם תפילתו היא תוספת לחיי החול או שחיי הגשמיים הם בעצמם חלק מעבודת ה'.

דווקא רבי נחמן הוא זה שמעודד רבות את התפילה בשדה, וכעת ניתן אולי להבין מדוע. רבי נחמן מדגיש את ההתקרבות לה' מכל מקום, את בחינת המהות והניצוץ האלוקי בכל גשמיות פשוטה, ואת ה"תיקון" שיש בכל עניין.

בדרכו של יצחק, שמחזיר קדושה בקרקע, רבי נחמן מחזיר קדושה בחומרות, מחיה ומעלה כל מציאות. אלא שיצחק מחבר הכול לאדמת הארץ דווקא, שבה חי ואותה הוא מקדש, ולזה רבי נחמן לא זכה.

אנו מצויים בדור של חזרה לקרקע, של העלאת עבודת האדמה ושל פתיחות תורנית לראות את הקדושה בתחומים רבים. שנוכה לחזור לארץ ישראל השלמה מתוך קדושה ותפילה.

(מתוך: מאהלי תורה, הרב יעקב אריאל ותודה רבה לאבי מורי)

זכות אלפר
סטודנטית בהתמחויות לתושב"ע ולהיסטוריה

בפרשה מסופר על יצחק: "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב". חז"ל לומדים מפסוק זה בגמרא (ברכות כו ע"ב) שיצחק תיקן אז תפילת מנחה, ומפרשים לשוח "להתפלל".

והרי נפסק להלכה בשולחן ערוך שהתפילה בשדה אסורה: "לא יתפלל במקום פרוץ כמו שדה" (אורח חיים סימן כ, סעיף ה). אם כך, מדוע יצחק התפלל דווקא בשדה?

נראה כי לדרכו של יצחק יש המשך אצל רבי נחמן, שמשבח רבות את התפילה ואת השיחה בשדה: "טוב מאוד להתפלל בשדה, בין עשבים ואילנות" (קיצור ליקוטי מוהר"ן, י"ב, חלק ב). צריך להבין את הייחודיות של תיקון תפילת המנחה דווקא בשדה.

יצחק הוא היחיד מהאבות שהיו לו שדות. הוא היחיד שנטע ולכן לא יכול לעקור את שדותיו ולעבור בקלות למקום אחר. את כל חייו חי בארץ ישראל. פה נולד, חי ומת. סימנו לבנים "השדה". ההשטרות בקרקע.

באדמה יש שתי בחינות. מחד גיסא, היא הבסיסית, המקורית, מהווה את הטבע ואת החיבור האמיתי לעצמיות ולעולם. הרי "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה" (בראשית א, ז), ומתוך חיבור זה נוצר גם חיבור לה'. מאידך גיסא האדמה היא הנמוכה ביותר וביכולתה להשפיל את האדם ולהפוך את העובד אותה לגס ולמגושם, השקוע באדמתיות.

יצחק, המסמל השטרות בקרקע, הוא זה שמלמד אותנו להעלות את השדה ואת עבודת האדמה. הרי לאדם

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

פרקים מתולדות חיינו* - התגדלות בתורה

ברוריה מכמן

כשהראי"ה שימש כרבה של יפו והמושבות, הגיעו אליו אנשים ובפיהם בקשות מבקשות שונות. הפניות היו הן לפסיקת הלכה בכל התחומים, והן לטיפול בנושאים ציבוריים רבים ושונים. כיוון שלא היו לרב משרד ומזכירה, שימש הרצי"ה, אז נער צעיר לימים, יד ימינו של הרב, וסינן את זרם הפונים. אולם מעבר לסידור עבודה, היה הרצי"ה מעורב מאוד בפעילות עצמה, ועצם השהייה במחיצת הרב והטיפול בענייניו היה בהם מבחינת לימוד חשוב. אולם לאחר תקופה בה שימש בנאמנות ובמסירות את אביו, התעורר לראות שעם כל חשיבותה של פעילותו זו, הוא חייב לפרוש לתקופה מסוימת לשם לימוד והתגדלות בתורה. למרות שגר בבית אביו ובא איתו במגע יום יומי, הוא העדיף להעלות בכתב את תחושותיו. הוא כותב במכתבו כי רוצה הוא מאד להיות סמוך על שולחן אביו, אולם כיוון שחש שהדבר פוגע בלימודו, סבר שמן הנכון לעלות לירושלים. בעיר הקודש יוכל להגות בתורה בריכוז ובשלווה ולהתמסר ללימוד ללא הפרעה. אביו עודדו לעבור לירושלים.

וכך בשנת תרס"ו (1906), בהיותו בן 15, עלה הרצי"ה לירושלים ללימוד בישיבת "תורת חיים" שבעיר העתיקה. היא היתה אחת הישיבות החשובות בארץ בימים ההם [...]. הוא התגורר בבית קרוביו בירושלים. על אף גילו הצעיר נמנה על תלמידי השיעור הגבוה שבישיבה [...].

חרף המרחק שמרו הרצי"ה ואביו על קשר הדוק ביניהם על ידי חליפת מכתבים. במכתבים הרבים שכתב הראי"ה לבנו ניכרת אהבתו העזה אליו. בפתיחת מכתביו כותב: "בני יקירי מחמד נפשי ולבבי", "בני יקירי אישון עיני" וכדומה. [...].

לאחר תקופה קצרה של לימוד בירושלים, בהיותו כבן שש-עשרה, שב ליפו, על מנת ללמוד תורה מפי אביו, ולסייע לו במלאכת הקודש. הוא היה הקרוב ביותר לאביו, והוא בטח בו אף בדברים בעלי משקל וחשיבות רבה. [...].

לאחר חזרת הרצי"ה ליפו, הוא נמנה על יוזמי הקמת הישיבה שהוקמה בתלמוד תורה "שערי ציון" ביפו, ובראשה עמדו אביו הראי"ה והרב זלמן שך הי"ד [...]. הישיבה מנתה, יחד עם הרצי"ה עצמו, למעלה ממניין תלמידים. אולם מסתבר שרבנים מסויימים השפיעו על תלמידיהם המעולים שלא להצטרף לישיבה, ולכן לא הצליחה הישיבה להתבסס ולהתייצב [...]. ישנן כמה אגרות שבהן הרצי"ה מוחה בחריפות כנגד תופעה זו.

מתוך: הילה וולברשטיין, **משמיע ישועה – לדמותו של הרב צבי יהודה הכהן קוק**, מרכז שפירא תש"ע, עמ' 11-14.

* אנו מודים לגבי הילה וולברשטיין על נדיבות לבה במתן רשות להשתמש במהלך השנה בקטעים מספרה.